

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Cross-cultural alliance-making and local resistance in Maluku during the revolt of Prince Nuku, c. 1780-1810

Widjojo, M.S.

Citation

Widjojo, M. S. (2007, September 12). *Cross-cultural alliance-making and local resistance in Maluku during the revolt of Prince Nuku, c. 1780-1810*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12311>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12311>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING

Inleiding

Fijne en zeldzame specerijen waren de voornaamste reden voor de Europeanen om handelsposten in Azië op te richten. Na de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) in het begin van de zeventiende eeuw namen de Nederlanders de macht over in de Molukken, het huidige Maluku Utara (Noord-Molukken). Het gebruik van geweld en diplomatie om de rivalen in de handel te verdrijven—de Portugezen, Spanjaarden en hun bondgenoten—was van het begin af aan voorzien.

De vestiging van het gezag van de VOC in de Specerij eilanden van Oost-Indonesië verschilde van plaats tot plaats. Op de Banda eilanden werd de gehele politieke en economische structuur uitgewist met de uitroeiing en gedwongen evacuatie van de Bandanese bevolking. In de Ambonse eilanden vestigde de VOC een direct bestuur over de inheemse bevolking, maar duurde het wel zestig jaar voordat de controle van de VOC zekergesteld was. In Ternate, toentertijd de belangrijkste staat in de Molukken, paste de VOC indirect bestuur toe, waarbij men leunde op het gezag van de sultans, die kort werden gehouden door streng toezicht op de opvolging en het naar voren schuiven van eigen favorieten voor de troon.

Tussen de Compagnie en Tidore, de op een na belangrijkste staat in de Molukken, deden zich van tijd tot tijd conflicten voor vanwege de rooftochten van Papua's en het in 1667 afgedwongen beleid van de uitroeiing van de specerijen. De sultan en zijn groten waren geneigd het beleid van de Compagnie te saboteren omdat zij belang hadden bij het toelaten en het voortduren van de rooftochten. Het beleid tot uitroeiing van de specerijen bedierf de relaties tussen alle partijen, maar was vooral een zware last voor de lokale bevolking die de menskracht voor de expedities had te leveren.

Vanaf het begin van de achttiende eeuw ondernam de VOC regelmatig expedities om een einde te maken aan de rooftochten, de gehoorzaamheid van de onderdanen van Tidore af te dwingen, de specerijbomen uit te roeien en de mogelijkheid tot een eventueel binnendringen van buitenlandse handelsrivalen te verhinderen. In weerwil van de aanhoudende pogingen van de opeenvolgende Nederlandse gouverneurs zetten de sultan van Tidore en zijn onderdanen hun subversieve acties voort, zij het niet openlijk. Twee belangrijke gebeurtenissen, het door Tidore afstaan van Oost-Seram aan de Nederlanders in 1768 en de verbanning van sultan Jamaludin in 1779, betekenden het begin van een nieuwe ontwikkeling: in 1780 begon een Tidorese prins, genaamd Nuku, een van de langdurigste en meest effectieve opstanden tegen de Nederlandse hegemonie in de Molukken.

Het eerste deel van deze studie handelt over de vraag wie Nuku was, waarom hij de opstand begon en hoe hij daar meer dan vijftien jaar leiding aan gaf. Daarbij zal blijken dat het geheim van Nuku's voortdurende machtspositie te danken was aan zijn meesterlijk gebruik van bondgenootschappelijke relaties.

Vervolgens wordt in het tweede deel van de studie de blik gericht op de bondgenoten van de prins: de Papuase en Halmaherese rovers, de Oost-Seramse handelaren met hun uitgebreid handelsnetwerk en, tenslotte, de Engelse East India Company (EIC) en de Engelse country traders, die op het einde van de achttiende eeuw in Molukse wateren waren verschenen.

De opstand van prins Nuku van Tidore

Het dispuut over de afstand van Oost-Seram was het begin van de vastberaden oppositie van prins Nuku. Zijn oppositie verhardde toen zijn vader en broers naar Batavia werden verbannen. Na de Nederlandse aanval op Toloa in 1780, stelde Nuku zich aan het hoofd van de belangrijke Tidorese leiders in de opstand. Hoewel zijn strategie aanvankelijk nog aftastend was, slaagde hij er toch in adequaat een groeiend getal aanhangers te mobiliseren en te recruteren, terwijl hij tegelijkertijd in contact bleef met de Tidorese leiders thuis.

In 1780, het jaar waarin de Nederlanders een nieuw verdrag aan Tidore opdroegen, dat de sultan feitelijk reduceerde tot de status van een vazal, vormde Nuku een alternatieve gezagsstructuur als 'de sultan in ballingschap' van Seram en Papua. Hij had niet veel tijd nodig om strijdkrachten te mobiliseren in de periferie van Tidore. De Papua's van de Raja Ampat eilanden, de Gamrange van Zuidoost-Halmahera en de Oost-Serammers waren snel verenigd. Thuis in Tidore behield Nuku steun onder de groten. Het 'verraad van de *Tempel*' en de plotselinge aanval op Gane en Saketa in 1783 waren duidelijke voorbeelden van zijn succesvolle strategie. Bovendien toonde de 'Tidoreesche Revolutie', hoewel prematuur, zijn succes in het verenigen van diverse opstandige Tidorese groepen, zowel op het thuisfront als in de ballingschap.

Prins Nuku had niet alleen te maken met de Compagnie, maar ook met diens trouwste bondgenoot op Tidore, de sultan, wiens positie door de opstand op het spel stond. In tegenstelling tot de zwakke Patra Alam (1780-1783) was sultan Kamaludin (1784-1797) een formidabele tegenstander, die zijn positie goed wist te consolideren door de opstandelingen op afstand te houden. Rond 1790 wankelde het gezag van Nuku, maar kort daarna slaagde hij er weer in zijn positie te herstellen. De steun van Noord-Halmahera en de terugkeer van de aanhangers van Raja Ampat en Gamrange was in dit opzicht doorslaggevend. Gedurende de regering van Kamaludin werd Nuku ook gesteund door de *jogugu*, de 'eerste minister', in het sultanaat die hem

heimelijk informeerde over de plannen van Kamaludin en de Nederlanders. De terugkeer van de verbannen prins Zainal Abidin van Ceylon in 1796 versterkte de positie van Nuku verder. Nuku slaagde er ook in hulp van buiten te betrekken. In 1796 bereikte zijn positie, dankzij de samenwerking met Engelse country traders, een hoogtepunt. 1796 was ook het jaar dat de Nederlandse positie ernstig verzwakt werd vanwege het verlies van Ambon en Banda aan de EIC. Toen Nuku's vloot in 1797 de wateren van Tidore binnenvoer, werd van de kant van sultan Kamaludin geen belangrijk verzet meer vernomen.

Prins Nuku besloot nu dat de tijd gekomen was zijn plan uit te voeren om de gehele Molukken te verenigen. Ternate met het haast onneembare Nederlandse fort Oranje was nu zijn belangrijkste doelwit. Sinds 1796 werkte hij samen met prins Ibrahim van Ternate; hij wist zelfs sultan Aharal van Ternate over te halen zich bij hem te voegen. Nuku's doel de Nederlanders op Ternate te verslaan werd uiteindelijk in 1801 gerealiseerd met de medewerking van de Engelsen. Bacan was ook belangrijk voor Nuku, omdat het deel uitmaakte van zijn ideaal de vier oorspronkelijke koninkrijken van de Molukken te herstellen. Als onderdeel van dit ideaal richtte hij het sultanaat Jailolo opnieuw op. Het was duidelijk dat Nuku een groots visionair droombeeld had. Als (Noord-)Moluks leider strekte zijn macht zich uit ver voorbij de grenzen van Tidore. Hij droomde van een Tidore dat het machtigst was onder de vier Molukse koninkrijken en dat de ruggengraat zou vormen van een Molukken vrij van buitenlandse machten.

Hoewel Nuku, samen met de Engelsen, er in slaagde het sultanaat Ternate en fort Oranje te veroveren, werd zijn doel om Ternate te controleren nooit gerealiseerd. Zijn droom de Molukken te verenigen bleef een luchtspiegeling. De Vrede van Amiens van 1802 betekende de terugkeer van het Nederlandse gezag in de Molukken en deed het verdrag tussen Nuku en de Engelse resident ter plekke teniet. Desondanks bleef Nuku tot zijn overlijden op het einde van 1805 vol zelftrouwen. Hij behield de onafhankelijke houding ten opzichte van de Nederlanders tot hij zijn laatste adem uitblies.

Nuku's opvolger, Zainal Abidin (1806-1810), was zwak. Als sultan was hij niet in staat op te treden als een krachtige en visionaire figuur, die het respect van andere leiders kon afdwingen. Zijn grootste zwakte was zijn egoïsme, waardoor hij de loyaliteit van zijn volgelingen niet behield. Zijn politieke houding werd gekenmerkt door vaagheid en besluiteloosheid. Ten opzichte van de Nederlanders was zijn positie weinig doortastend en ontbrak het hem aan een duidelijk beleid. De Engelse steun voor Tidore, die tot zijn dood in 1810 voortduurde, werd zodoende niet benut. De meest pijnlijke tekortkoming was zijn onkunde van de veranderende politieke

verhoudingen tussen de Engelsen en de Nederlanders. Hij faalde geheel in de controle over zijn rijk.

Nuku's Papuase bondgenoten en hun rooftochten-systeem

De roversgroepen van de Papuase eilanden en van Halmahera waren al actief voor de komst van de Europeanen in de Molukken in de zestiende eeuw. Hun roverij hing samen met de lokale gewoonten en was daarnaast ook een element in een alternatief handelssysteem. In de zestiende eeuw was het doel van de rooftochten mensen gevangen te nemen en die weer los te laten voor een losprijs. Indien de gevangenen niet werden losgekocht, wachtte hun de dood. Dit patroon veranderde vanaf het begin van de zeventiende eeuw. Degenen die niet werden losgekocht werden, in het geval het mannen waren, gebruikt als slaven en, in het geval van vrouwen als mogelijke huwelijkspartners naar de woonplaatsen van de rovers gebracht. Het nootmuskaatbedrijf op Banda had altijd slaven nodig. Onin en Kobiai, gebieden op de westkust van Nieuw-Guinea, alsmede Raja Ampat en omgeving waren belangrijke leveranciers van slaven. De omstandigheid van de slavernij stimuleerde de roof-activiteiten.

Niettegenstaande het beperkte economische nut en het voortdurende risico inherent aan roof-activiteiten, bleven veel rovers vasthouden aan hun gewelddadig beroep. Deze overzeese ondernemingen waren voor Papua's en bewoners van Halmahera ook van belang voor de accumulatie van buitenlandse goederen, die niet slechts economische waarde hadden maar ook van politiek-culturele betekenis waren. Buitenlandse goederen waren belangrijk bij de ceremoniële uitwisseling van geschenken, bij de betaling van boetes, bruidsschatten etcetera. De rooftochten werden daarom ook beschouwd als manieren om buitenlandse macht te verkrijgen. De rovers en de goederen die zij verwierven werden respectievelijk gezien als personen en zaken die over magische buitenlandse krachten beschikten. Tidore was in hun ogen de bron van buitenlandse macht. Met andere woorden: diegenen die goederen vandaar hadden verkregen door deelname aan rooftochten genoten prestige, autoriteit en macht. Dat stelde hen op hun beurt in staat de eigen gemeenschap te domineren.

Gedurende de opstand van prins Nuku vertoonde het bedrijf van de rooftochten nieuwe dimensies. De aan te vallen doelen werden nu meer selectief bepaald. De rovers vielen in eerste instantie mensen aan die werden gezien als Nederlandse onderdanen en bondgenoten en verder diegenen die afwijzend stonden tegenover deelname of steun aan de opstand. Door hun rooftochten droegen de Papuase en Halmaherese rovers belangrijk bij aan de versterking van de opstand. Gedurende de opstand functioneerden de handels- en roversvloeden van de Papua's in feite als Nuku's indrukwekkende navale en militaire macht.

Nuku's Oost-Seramse bondgenoten en hun handelsnetwerk

Sinds de zestiende eeuw stonden de Oost-Serammers bekend als koopvaarders. Zij produceerden sagobrood en verhandelden dat voor nootmuskaat en foelie op Banda. De Oost-Serammers verbonden hun westelijk netwerk, dat gebieden als Timor (sandelhout), Bali (slaven, kleden), Bima (goud), Java (rijst) en Sulawesi omvatte, met hun oostelijk netwerk rond de MacCluer Golf (massooi, slaven) en Raja Ampat. Zij genoten in die tijd een zekere mate van welvaart. Met de vestiging van het Nederlandse specerij-monopolie werden de Serammers beroofd van hun meest winstgevende handelsgoederen. De door de Nederlanders geëiste beperkingen van de scheepvaart ondermijnde verder een groot deel van hun westelijk en oostelijke handelsnetwerk. Om een en ander af te dwingen sloot de Compagnie contracten met de Oost-Serammers, vaak voorafgegaan door gewelddadige confrontaties, maar op de langere termijn werden deze contracten niet nageleefd.

De *bongi*-expeditie, de meest gewelddadige institutie van de Nederlanders, was een instrument van surveillance en repressie, gericht op de Serammers in het algemeen. De Oost-Serammers waren geregeld het doelwit van de *bongi*-tochten. Velen van hen werden verjaagd en/of gedood. Huizen en vaartuigen werden verbrand, boomgaarden vernietigd en het grootste gedeelte van de bezittingen geplunderd door de krijgers van de *bongi*. Er restte hen bijna niets meer nadat een strafexpeditie was voorbij gekomen, behalve dingen die vooraf ergens verborgen waren in het bos of die nog op de vlucht waren meegenomen. De overlevenden moesten hierna geheel opnieuw beginnen. Gedurende twee achtereenvolgende eeuwen hadden de Oost-Serammers zodoende met een proces van verarming te maken.

De Oost-Serammers slaagden er niettemin in hun handelscontacten te behouden door met anderen samen te werken, vooral met handelaren van Makassar. Vaak werden vaartuigen en goederen geleend van Makassar. De Oost-Serammers fungeerden als tussenpersonen en onderhielden de traditionele handelsnetwerken, in het bijzonder die in oostwaartse richting op de kusten van Nieuw-Guinea en de Raja Ampat. Naar het schijnt hadden de Nederlanders niet genoeg middelen om de Seramse handelsnetwerken uit te roeien. Dat zou ook zeer duur zijn geweest. Dat gold in het bijzonder in de tweede helft van de achttiende eeuw, toen de macht van de VOC toch al tanende was. De Nederlandse controle op de situatie werd nog geringer toen Nuku en zijn aanhangers het strijdperk betraden en de Oost-Serammers aanmoedigden zich bij de opstand aan te sluiten.

Oost-Seram was in veel opzichten onafhankelijk van Tidore. Met of zonder Tidore, de Oost-Serammers gingen voort hun handelsnetwerken te onderhouden. Uit de schaarse gegevens die voorhanden zijn, kan worden

geconcludeerd dat de verhouding tussen Oost-Seram en Tidore beduidend opbloeiende gedurende de opstand van prins Nuku. De meest prominente *kapiten laut* van Nuku waren Oost-Seramse handelaren. Er waren slechts twee Oost-Seramse hoofden, *kapiten* Baukan en *orangkaya* Kana-Kana, die hun steun aan de Compagnie voortzetten. Prins Nuku's aanwezigheid op Oost-Seram stimuleerde en beschermde de inheemse handelsnetwerken, die zo lang onder vuur hadden gelegen. Het netwerk van de Oost-Serammers, die lang in vijandschap met de VOC hadden geleefd, was er een daarvan. Vanuit Waru als hoofdkwartier konden Nuku en zijn strijdkrachten enerzijds Oost-Serammers naar zich toetrekken en anderzijds diegenen bedreigen die weigerden met hen samen te werken.

De Engelse East India Company en de Engelse country traders als bondgenoten

Sinds het einde van de zeventiende eeuw probeerden de Engelsen weer specerijen van de Molukken en Nieuw-Guinea te verkrijgen. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw intensiveerden zij hun inspanningen. De pogingen werden gestimuleerd door de groeiende behoefte aan producten van Zuidoost-Azië als alternatief voor zilver bij de betaling van de zich uitbreidende inkoop van zijde en thee in Canton. In 1774 slaagde een Engelse koopman, Thomas Forrest, er in Raja Ampat en Noordwest-Nieuw-Guinea te verkennen. Hij verzamelde specerijen en had enig contact met de sultans van Bacan en Tidore.

Met uitzondering van de sultan van Ternate waren de Molukse vorsten geneigd de Engelsen als bondgenoot te zien. Sultan Jamaludin van Tidore schreef zelf een brief aan Thomas Forrest en bood hem een bondgenootschap aan. Evenals zijn vader was prins Nuku vastbesloten om een bondgenootschap met de Engelsen te sluiten. Het redden van de levens van de bemanning van een Engels country traders' schip in 1783 was een belangrijke stap voorwaarts in de opbouw van vriendschappelijke relaties met de Engelsen. Nuku's gezanten naar Benkoelen in 1784 en naar Bengalen in 1785 werden hartelijk en met alle honneurs ontvangen. In 1796 besloot de Britse gouverneur-generaal Nuku wapens en ammunitie te leveren.

Prins Nuku slaagde er in een sterk imago te creëren wat betreft zijn bereidheid met de Engelsen samen te werken. Het contact met de Engelsen, hoofdzakelijk met de country traders, was een van de doorslaggevende factoren bij de meer dan twintigjarige strijd van Nuku. Nuku wist zelfs zijn voordeel met de interventie van de Engelse strijdkrachten te doen, toen hun aanwezigheid nog niet meer was dan een gerucht. Hij manipuleerde de angst van de Nederlanders en zond valse berichten door middel van lokale spionnen naar de Nederlandse besturen in Ternate, Ambon of Banda. Door de geruchten van de komst van de Engelsen aan te wakkeren, kon hij ook het moreel onder zijn aanhangers hoog houden.

De wederzijdse contacten tussen de strijdkrachten van prins Nuku en de Engelse country traders intensiveerden vanaf 1795. Vervolgens werden grote hoeveelheden specerijen verhandeld in ruil voor wapens en ammunitie. De Engelse country traders brachten ook Nuku's gezanten naar Bengalen in 1796. De toename van de bewapening verbeterde de slagkracht van Nuku's strijdkrachten aanmerkelijk. Als gevolg daarvan nam zijn aanhang onder de lokale leiders en bevolkingen nog verder toe. De verovering van Bacan en de overname van Tidore in 1797 was het resultaat van de samenwerking tussen Nuku en de country traders.

Met betrekking tot de situatie in Tidore hadden de Engelsen geen duidelijk plan. Hun gebrek aan kennis omtrent de aard van de interne Molukse politieke verhoudingen gaf ruimte aan de lokale residenten in de Molukken om naar eigen inzicht te handelen. Echter, wanneer de Engelsen te maken hadden met zaken van groter politiek gewicht, werd hun beleid toch bepaald door de verhoudingen in Europa, in de eerste plaats door hun rivaliteit met de Fransen. Als het in Europees verband mogelijk was de Nederlanders uit het Franse kamp los te maken, waren de Engelsen bereid concessies aan de Nederlanders te doen elders in de wereld, bijvoorbeeld in Zuidoost-Azië.

Tijdens de Engelse bezetting ondervonden de Tidorezen en Nuku dat de EIC zich ook als een 'koloniaal overheerser' gedroeg. De Engelsen continueerden de Nederlandse aanspraak op het monopolie op de specerijen. Dit leidde tot conflicterende belangen tussen de Engelse resident enerzijds en sultan Nuku en de Oost-Serammers anderzijds. De strijdkrachten die de Engelsen tot hun beschikking hadden waren echter niet voldoende om de 'smokkelhandel' van de mensen in de productiegebieden met de handelaars van Oost-Seram en de Tidorese elite te verhinderen. Dat de EIC-dienaren ook nog te maken hadden met Engelse country traders, die goede relaties hadden met handelaren in Oost-Seram alsmede in Halmahera en Raja Ampat maakte de zaken er niet gemakkelijker op. De country traders hadden ook de steun van bepaalde hoge bestuurders in de EIC zelf. De Engelse Compagnie streefde er naar om Nuku kruidnagelen voor een vastgestelde prijs te laten leveren, maar laatstgenoemde was maar al te graag bereid de overeenkomst niet na te komen als hij een deal kon maken met country traders, die de kruidnagelen voor een hogere prijs wilden inkopen.

Het beleid van resident Farquhar om de positie van Ternate te minder belangrijk te maken en een verdrag te sluiten met sultan Nuku was de grootste overwinning die Nuku behaalde gedurende de aanwezigheid van de Engelsen. Tidore werd nu als een bondgenoot aangeduid, niet langer als een vazal. Politiek gezien was Tidore onafhankelijk en had het een superieure positie ten opzichte van Ternate. Tijdens het Nederlandse bestuur was dit lang anders geweest. De verdragen die het sultanaat Tidore in het verleden

met de Nederlanders had gesloten waren teniet gedaan. In ruil daarvoor had het Britse bestuur de monopolierechten. Ongelukkig genoeg werd dit verdrag niet goedgekeurd door de Engelse hogere regering in India in 1802. Het eind van het verhaal van de relatie tussen Nuku en de Engelsen toonde de tragiek van het gebrek aan kracht van kleine staten in Zuidoost-Azië *vis à vis* Europese indringers.